

Inklusion af børn med autisme

Horsens Kommunes evaluering af inklusionsarbejdet i dagtilbuddene

Indledning

I Budgetaftalen 2017 ønskede forligspartierne en evaluering af inklusionsarbejdet i forhold til børn med autisme. Evalueringen skal inddrage nationale anbefalinger og erfaringer og have til formål at vurdere, hvorvidt den nuværende indsats er hensigtsmæssig.

Evalueringen er gennemført i efteråret 2017 på baggrund af spørgeskemabesvarelser fra alle dagtilbudsledere i Horsens Kommune, samt fra psykologer for Tværgående Enhed for Læring, der er tilknyttet et eller flere af kommunens dagtilbud. Evalueringen er desuden blevet drøftet på et dagtilbudsledermøde. Respondenterne er valgt med henblik på at kunne vurdere, hvorvidt inklusionsarbejdet i dagtilbuddene opleves som hensigtsmæssigt set fra både den pædagogiske og den psykologiske vinkel. Koblingen af flere fagområder blandt respondenterne er desuden relevant, idet disse aktører ofte samarbejder omkring inklusionsarbejdet i dagtilbuddene. Dagtilbudslederne er desuden blevet bedt om at inddrage kommentarer fra forældre omkring inklusionen af børn med autisme, såfremt det har været relevant for besvarelsen af et spørgsmål. 32 respondenter har besvaret spørgeskemaet. Svarprocenten er 100 % for dagtilbudslederne og 73 % for psykologerne.

Inklusion er en tænkning om, at alle børn og unge skal have mulighed for at deltage i faglige og sociale fællesskaber. Dette er ligeledes visionen i Horsens Kommunes strategi for inkluderende læringsmiljøer, hvor det fremgår, at alle børn og unge i Horsens Kommunes dagtilbud og skoler skal opleve sig som betydningsfulde deltagere i fleksible fællesskaber, hvor de trives, og hvor deres læringspotentiale kan udfoldes og udfordres. Ifølge strategien opnås dette ved, at skoler og dagtilbud udvikler inkluderende læringsmiljøer, det vil sige miljøer, hvor dagtilbud og skoler kontinuerligt tilpasses børnenes forudsætninger og behov, fremfor at børnene skal tilpasse sig institutionskonteksten. Dette er udgangspunktet i denne evaluering, der undersøger dagtilbuddenes inklusionsarbejde i forhold til børn med autisme og autisnelignende udfordringer i Horsens Kommune.

Studier viser, at en tidlig indsats overfor børn med autisme eller autisnelignende udfordringer har afgørende betydning for børnenes udvikling, samt at en indsats kan igangsættes inden der er stillet en diagnose (Socialstyrelsen, 2014). Desuden oplever børn med autisme allerede i dagtilbudsalderen forskellige udfordringer, som kræver særlige pædagogiske tiltag, for at børnene kan være en del af dagtilbuddets fællesskab. Det er derfor væsentligt for børnenes udvikling, at dagtilbuddenes inklusionsarbejde lykkes.

I evalueringen indgår følgende afsnit:

- Evalueringens hovedkonklusioner
- Forståelse af autisme
- Inklusionsarbejdet for børn med autisme i Horsens Kommune
- Deltagelse i dagligdagen i dagtilbuddene
- Udfordringer for børn med autisme i dagtilbuddene

- Vurdering af inklusionsarbejdet i forhold til børn med autisme
- Forbedring af inklusionsarbejdet for børn med autisme

Tekstboks 1: Omfanget af børn med autisme eller autismealignende udfordringer i Horsens Kommunes dagtilbud

I spørgeskemaerne har dagtilbudslederne angivet, hvor mange af de børn, der har været indmeldt i dagtilbuddet indenfor de seneste to år, som har haft autisme eller autismealignende udfordringer.

Besvarelsene viser at:

- I de fleste dagtilbud har *mellem ét og seks* af de indmeldte børn haft autisme eller autismealignende udfordringer.
- I ét dagtilbud har *ingen* af de indmeldte børn haft autisme eller autismealignende udfordringer.
- I fem af dagtilbuddene – herunder Specialbørnehaven Spiren – har *syv eller flere* af de indmeldte børn haft autisme eller autismealignende udfordringer.

Den dagtilbudsleder, der har svarer "ingen", har ikke skulle besvare det øvrige spørgeskema.

Evalueringsens hovedkonklusioner

Dagtilbudsledere og psykologers vurdering af inklusionsarbejdet i dagtilbuddene i forhold til børn med autisme kan opsummeres med følgende punkter. Punkterne er udfoldet nedenfor.

- Dagtilbudsledere og psykologer oplever generelt, at børnene har glæde af at være i deres naturlige miljøer.
- Dagtilbudsledere og psykologer peger på følgende tre faktorer, der er afgørende for, om dagtilbuddenes inklusionsarbejde overfor børn med autisme lykkes: Tilstrækkelige ressourcer, gode faciliteter og tilstrækkelig viden.
- Dagtilbudsledere og psykologer oplever et behov for et tættere samarbejde og koordinering mellem dagtilbud, forældre, Tværgående Enhed for Læring og Familie & Forebyggelse.

Børnene har glæde af at være i deres naturlige miljøer

I tråd med national forskning oplever dagtilbudsledere og psykologer, at børnene skal deltage i dagtilbuddenes fællesskab i det omfang, som barnet har mulighed for. Hoveddelen af respondenterne svarer, at børn med autisme eller autismealignende udfordringer deltager i dagtilbuddets dagligdag "mere end halvdelen af dagen" eller "halvdelen af dagen". Dette er muligt fordi mange dagtilbud arbejder med fleksible, pædagogiske miljøer, hvor børnenes behov for blandt andet struktur og forudsigelighed indgår i tilrettelæggelsen af hverdagen. Det kan eksempelvis være ved at lave mindre børnegrupper, voksenstyrede aktiviteter eller ved at give børnene mulighed for at tage en pause fra fællesskabet.

De fleste dagtilbudsledere oplever, at dagtilbuddene "i nogen grad" lykkes med inklusionen af børn med autisme og autismealignende udfordringer, mens flertallet af psykologerne oplever, at dagtilbuddenes "i høj grad" lykkes med det. Nogle dagtilbudsledere udtrykker bekymring for, hvorvidt inklusionsarbejdet i dagtilbuddene er tilstrækkelig for børnenes udvikling og trivsel. Det påpeges dog samtidigt, at for de fleste børn vil midlertidige eller permanente specialiserede miljøer ikke nødvendigvis være bedre for disse børn. Dette begrundes med, at børnene kan have svært ved at overføre tillærte færdigheder fra et skærmet miljø til andre miljøer. Dette påpeges ligeledes i internationale retningslinjer for arbejdet med personer med autisme.

Faktorer, der er afgørende for, om dagtilbuddenes inklusionsarbejde overfor børn med autisme lykkes

Sammenfattende peger dagtilbudsledere og psykologer på tre faktorer, som er afgørende for, at dagtilbuddene kan lykkes med inklusionsarbejdet overfor børn med autisme.

1. Flere respondenter oplever, at inklusionsarbejdet stiller krav til, at dagtilbuddene har de *tilstrækkelige ressourcer, og at ressourcerne anvendes på den rigtige måde*. Børn med autisme eller autisnelignende udfordringer har behov for en målrettet indsats med meget voksenguidning, gentagelser og nærvær, hvilket kræver pædagogiske ressourcer.
2. Respondenterne oplever, at inklusionsarbejdet kræver, at dagtilbuddene har *gode faciliteter*, hvor børnenes behov for blandt andet struktur og forudsigelighed kan indgå i tilrettelæggelsen af hverdagen. Det er eksempelvis faciliteter, der giver mulighed for at lave mindre børnegrupper, voksenstyrede aktiviteter eller aktiviteter der giver børnene mulighed for at tage en pause fra fællesskabet.
3. Respondenterne oplever desuden, at inklusionsarbejdet stiller krav til, at pædagogerne i de almene dagtilbud har *tilstrækkelig viden om autisme samt om konkrete handlemuligheder* i forhold til børn med autisme.

Behov for et tættere samarbejde og koordinering mellem dagtilbud, forældre, Tværgående Enhed for Læring og Familie & Forebyggelse.

Flere dagtilbudsledere oplever generelt, at de kan få hjælp, viden og sparring fra andre aktører på området. Nogle dagtilbudsledere efterlyser dog mere sparring, mere koordinering mellem fagfolk eller er utilfredse med psykologernes pædagogiske tilgang til inklusion af børn med autisme

Flere respondenter oplever desuden, at der er behov for et tættere samarbejde mellem forældre, dagtilbud og fagfolk. Respondenterne oplever dels, at forældre – både før og efter barnet er diagnosticeret – har svært ved at få den tilstrækkelige viden omkring børn med autisme. De oplever desuden, at den rådgivning og støtte som forældrene kan få, er afkoblet fra dagtilbuddene. Respondenterne påpeger, at dette ikke er hensigtsmæssigt – særligt ikke overfor børn med autisme, som har behov for klare rammer og struktur.

Sammenfatning med nationale anbefalinger

Der er endnu ikke meget dansk forskning, der evaluerer effekterne af indsatser overfor børn med autisme. Socialstyrelsen anbefalinger til arbejdet med børn med autisme henviser derfor til international retningslinjer. Retningslinjerne er opsummeret i tekstboksen på næste side. Der er generelt god overensstemmelse mellem evalueringens resultater og de retningslinjer, som Socialstyrelsen anbefaler.

Tekstboks 2: Sundhedsstyrelsen anbefalinger til arbejdet med børn med autisme

Med henvisning til internationale retningslinjer anbefaler Socialstyrelsen, at arbejdet med personer med autisme indeholder følgende:

- *Tidlig indsats målrettet det enkelte barn:* En indsats kan igangsættes inden der er stillet en diagnose, og bør sættes i gang, så snart man ved, at der er et behov. Indsatsen bør tilrettelægges og målrettes efter det enkelte barns behov og potentialer og have fokus på kommunikation, sociale funktioner, ønsker, motivation og interesser.
- *Intensiv indsats med specialviden og tilknytning til barnets naturlige miljøer:* Fagfolk omkring barnet bør have viden om autisme. Indsatsen overfor børn bør være intensiv og indebære en specifik specialpædagogisk indsats. Hvis man træner færdigheder i et afgrænset miljø, bør man indarbejde overføring til naturlige miljøer i programmet.
- *Koordinerede indsatser:* Indsatser bør medtænke hele netværket. Ved indsatser overfor børn er forældrenes deltagelse en afgørende faktor for, om indsatsen er effektiv.
- *Systematiske indsatser:* Indsatser bør vurderes og revideres løbende på baggrund af opstillede delmål.

Kilde: "Mennesker med autisme – Sociale indsatser der virker" af Socialstyrelsen, 2014. Administrationens egen sammenfatning af Socialstyrelsen liste med 11 retningslinjer.

Forståelse af autisme

Autisme forstås som et spektrum, idet autismen kommer til udtryk i forskellige grader. Personer med autisme er således udfordret i forskellige grader. Fælles for alle personer, som diagnosticeres med autisme er, at vanskelighederne er gennemgribende for personens livsførelse (Socialstyrelsen, 2014). Tekstboks 3 nedenfor udfolder betydningen af autisme, samt hvilke udfordringer mennesker, der er diagnosticeret med autisme, kan have.

Undersøgelser viser, at mange personer med autisme også er påvirket af andre funktionsnedsættelser. Det kan eksempelvis være ikke-alderssvarende kognitive kompetencer, angst, depression, selvskadende adfærd, ADHD, udad reagerende adfærd, udviklingshæmning, epilepsi og spiseforstyrrelser. Børn med autisme vil således have forskellige behov alt efter deres udfordringer. Det betyder, at der ikke er én løsning for, hvordan dagtilbuddene bør arbejde med inklusion af børn med autisme. Det er i stedet nødvendigt, at de pædagogiske miljøer i dagtilbuddene kan tilpasse sig børnenes forudsætninger og behov.

Det er desuden ikke alle børn med autisme, som diagnosticeres i løbet af deres tid i dagtilbuddet. En del børn diagnosticeres således først i skolealderen. I Horsens Kommune arbejdes med en pædagogisk tilgang, der tilgodeser det enkelte barns behov. Det er derfor ikke afgørende for det pædagogiske arbejde, hvorvidt et barn har en diagnose eller ej. Den pædagogiske indsats overfor børn med autisme, kan også være hensigtsmæssig overfor andre børn, som ikke er diagnosticeret, men som har lignende udfordringer og/eller behov. Denne evaluering omhandler derfor både *børn med diagnosen autisme og børn som på forskellig vis har autismealignende udfordringer*. Dette er blevet præciseret overfor dagtilbudslederne og psykologerne både ved orienteringen om spørgeskemaet og i den introducerende tekst til spørgeskemaet.

Tekstboks 3: Autism

Autisme er en sammensat funktionsnedsættelse, som forekommer i forskellige grader og former. Autisme indvirker på personens interesseområder, personlige udvikling og livssituation – i det hele taget alle de situationer, som mennesker med autisme befinder sig i.

Udfordringerne varierer fra person til person alt efter livsfaser og omgivelser. Autisme kendetegnes ved en anderledes og ofte forsinket udvikling på følgende områder:

- Socialt samspil
- Social kommunikation
- Adfærd og interesser

Mennesker med autisme kan blandt andet:

- Have vanskeligt ved at leve sig ind i eller forestille sig, hvad andre mennesker tænker og føler.
- Have svært ved at aflæse hvorfor andre handler som de gør. Derfor er det ofte svært for dem at indgå i sociale situationer, og de ender ofte i misforståelser.
- Have det svært med visse lyde og lugte.
- Have problemer med følesansen, hvilket kan gøre det svært at have tøj på, at komme i bad med videre.

Kilde: "Mennesker med autisme – Sociale indsatser der virker" af Socialstyrelsen, 2014.

Inklusionsarbejdet for børn med autisme i Horsens Kommune

I dagtilbuddene og skolerne i Horsens Kommune arbejdes der kontinuerligt og systematisk med kvaliteten af inklusion. Børne- og Skoleudvalget godkendte d. 3. april 2017 "Strategi for inkluderende læringsmiljøer". Denne strategi har til formål at styrke og videreudvikle den eksisterende praksis for arbejdet med inklusion i dagtilbud og skoler. Strategien tager afsæt i en pædagogisk tilgang, hvor det pædagogiske miljø skal tilpasses børnenes behov, fremfor at det enkelte barn skal tilpasses dagtilbuddets fællesskab.

Konkret arbejdes i dagtilbuddene med følgende indsatser, for at bidrage til inklusionen af børn med autisme og autismlignende udfordringer:

- **Sparring og samarbejde med psykologer fra Tværgående Enhed for Læring:** Psykologerne fra Tværgående Enhed for Læring har kendskab til de nationale erfaringer omkring inklusionen af børn med autisme. Denne viden bruges i psykologernes sparring med dagtilbuddene omkring den pædagogiske indsats overfor konkrete børn eller en børnegruppe. Nogle af psykologerne holder desuden oplæg omkring arbejdet med blandt andet børn med autisme.
- **Den pædagogiske indsats på almenområdet understøttes med specialviden fra Horsens Kommunes videnscentre:** Specialbørnehaven Spirens videnscenter samt Højvangskolens videnscenter har blandt andet erfaring med og viden om børn med autisme eller autismlignende udfordringer. Personalet fra videnscentrene deltager i forløb på almenområdet, hvor de kan bidrage med deres specialviden, så det pædagogiske personale på almenområdet får opbygget ressourcer til at mestre inklusionen af flest mulige børn.
- **Konferencer i daginstitutionen, hvor børn med autisme eller autismlignende udfordringer drøftes:** Hver enkel daginstitution afholder såkaldte "konferencer", hvor den pædagogiske indsats overfor konkrete børn med særlige udfordringer bliver drøftet. På disse møder deltager barnets forældre samt daginstitutionslederen, pædagoger fra daginstitutioner, medarbejdere fra Tværgående Enhed for Læring (for eksempel psykologer, fysioterapeuter, ergoterapeuter eller talehørekonsulenter) samt andre relevante aktører, eksempelvis socialrådgivere.
- **Hjælp og sparring fra andre aktører:** Der findes desuden en række aktører, som kan hjælpe i forhold til børn med autisme. Det er blandt andet
 - Familie & Forebyggelse i Horsens Kommune
 - Regionspsykiatrien (Børne- og Ungepsykiatrien i Risskov), som står for udredning af barnet og indledningsvis vejledning og rådgivning til familie, børnehave og skole
 - Socialstyrelsens Videns- og Specialrådgivningsorganisation (VISO), som bidrager til, at den specialiserede viden kommer til gavn dér, hvor behovet er.
 - Forskellige forældreforeninger til børn med autisme.

Ovenstående liste viser, at der allerede foregår en række indsatser i forhold til at lykkes med inklusionsarbejdet af børn med autisme. Formålet med denne evaluering er at vurdere, hvorvidt disse indsatser fungerer efter hensigten.

Rammebetingelser for inklusion i Horsens Kommune

Inklusionsarbejdet er en del af den almene praksis i både dagtilbud og skole. For at styrke dette arbejde – herunder arbejdet i forhold til børn med autisme – er der i 2017 i Horsens

Kommunes budget afsat i alt 16 millioner kroner til inklusionsfremmende ressourcer i dagtilbuddene.

De 16 millioner kroner er fordelt mellem dagtilbudsdistrikterne på baggrund af dagtilbuddets børnetal og socioøkonomiske profil, det vil sige hvor mange børn i dagtilbuddet, der er i en socioøkonomisk udsat position.

Deltagelse i dagligdagen i dagtilbuddene

Ifølge hovedparten af dagtilbudslederne og psykologerne deltager børn med autisme eller autistmelignende udfordringer i dagtilbuddets dagligdag sammen med de øvrige børn enten "mere end halvdelen af dagen" eller "hele dagen". Ingen af respondenterne har svaret "mindre end halvdelen af dagen". Svarfordelingen fremgår af figur 1 i bilagsmaterialet.

I tekstboks 6 i bilagsmaterialet ses nogle af respondenternes kommentarer på, at børn med autisme og autistmelignende udfordringer deltager i en forholdsvis stor del af dagtilbuddenes dagligdag. Det fremgår:

- At dagtilbuddenes arbejde med inkluderende læringsfællesskaber betyder, at børn med autisme og autistmelignende udfordringer kan deltage i en stor del af dagtilbuddenes hverdag.
- At det er meget varierende, hvor meget børnene deltager i dagtilbuddets aktiviteter.
- At ressourcer har betydning for, hvorvidt børn med autisme eller autistmelignende udfordringer deltager i dagligdagen i dagtilbuddet.

Udfordringer for børn med autisme i dagtilbuddene

Tekstboks 4 opsummerer dagtilbudslederens og psykologers oplevelser af, hvilke udfordringer børn med autisme eller autistmelignende adfærd har i dagtilbuddets hverdag. Respondenterne har besvaret dette spørgsmål med kommentarfeltet, og tekstboksen viser derfor, hvilke udfordringstyper dagtilbudsledere og psykologer overordnet har påpeget. Udfordringerne er listet, så de hyppigst nævnte udfordringer står øverst og med størst skriftstørrelse.

Tekstboks 4: Udfordringer i hverdagen i dagtilbuddene for børn med autisme eller autistmelignende udfordringer

Behov for struktur, visualisering og forudsigelighed (67 %)
Svært ved at deltage i socialt samspil og kommunikation (60 %)
Udfordret i store grupper/behov for små grupper (43 %)
Kræver specialpædagogisk viden og/eller kompetencer (40 %)
Adfærdsmæssige udfordringer (37 %)
Ressourcekrævende – behov for meget pædagogisk støtte (13 %)
Læringsmæssigt udfordret (10 %)

Listen er lavet på baggrund af dagtilbudsledere og psykologers svar på spørgsmålet: "Beskriv kort de udfordringer, som du oplever ved disse børns [børn med autisme eller autistmelignende udfordringer] dagligdag i dagtilbuddet". Tallene i parentes angiver, hvor stor en andel af respondenterne, der har påpeget den pågældende udfordring. 19 dagtilbudsledere og 11 psykologer har besvaret spørgsmålet.

Respondenterne beskriver generelt mange af de udfordringer, som er kendt fra nationale evalueringer og erfaringer. De udfordringer som oftest nævnes af respondenterne er, at børn med autisme eller autismealignende udfordringer:

- **Har behov for struktur, visualisering og forudsigelighed:** Respondenterne beskriver, at børn med autisme kan have svært ved overgangen mellem aktiviteter, at de har behov for konkret guidning i sociale situationer, og at de ofte bliver frustreret ved skift, hvis de ikke er tydeligt forberedte.
- **Har svært ved at deltage i det sociale samspil og den sociale kommunikation:** Respondenterne beskriver, at børnene har svært ved at indgå i og afkode sociale sammenhænge, at de er utrygge ved andre børns uforudsigelige reaktioner, har svært ved at afvige fra deres egen forestilling om, hvordan tingene skal foregå, og at de ofte leger for dem selv, med mindre der er en voksenstyret aktivitet. I tråd med nationale erfaringer påpeger én dagtilbudsleder desuden, at børnenes særinteresser begrænser deres relationer med de andre børn.
- **Er udfordret i dagtilbuddenes store grupper:** Respondenterne beskriver, at børnene har behov for mindre grupper, samt at lokalerne ikke giver mulighed for at etablere mindre fællesskaber. Dette udfoldes i afsnittet længere nede om indretningen af pædagogiske miljøer, der blandt andet tilgodeser børn med autisme.
- **Kræver at personalet har viden om konkrete handlemuligheder:** Respondenterne beskriver, at det er vigtigt, at personalet omkring børn med autisme kan arbejde med børnenes handleplaner og har forståelse for børnenes behov og kompetencer. Dette udfoldes i evalueringens to sidst afsnit om hhv. vurderingen af inklusionsarbejdet og forslag til forbedring af dette arbejde.
- **Har forskellige adfærdsmæssige udfordringer:** De konkrete udfordringer varierer. Nogle børn har let til frustration og udad reagerende adfærd, nogle er meget indadvendte og kan til tider blive overset i en travl hverdag. Flere beskriver desuden at børnene har svært ved at koncentrere sig, samt at de er følsomme overfor eksempelvis lyde og larm.

I det næste afsnit fremgår dagtilbudslederens og psykologers vurderinger af, hvorvidt de lykkes med at imødekomme udfordringer og behov hos børn med autisme og autismealignende udfordringer.

Vurdering af inklusionsarbejdet i forhold til børn med autisme

Dagtilbudsledere og psykologer er blevet spurgt til deres overordnede vurdering af inklusionsarbejdet i forhold til børn med autisme. De fleste af dagtilbudslederne oplever, at dagtilbuddene "i nogen grad" lykkes med inklusionsindsatsen overfor børn med autisme og autismealignende udfordringer, mens flertallet af psykologerne oplever, at inklusionsindsatsen lykkes "i høj grad". Én af de 19 dagtilbudsledere oplever ikke, at inklusionsarbejdet lykkes. Svarfordelingen fremgår af figur 2 i bilagsmaterialet.

I dette afsnit udfoldes dagtilbudslederens og psykologers svar omkring, hvornår de oplever at inklusionen lykkes, og hvornår dette ikke er tilfældet. Disse svar er opsummeret i tekstboks 7 i bilagsmaterialet. Her ses, at flere forhold går igen i begge lister. For eksempel nævnes samarbejde og sparring med Spiren, Tværgående Enhed for Læring og Børnefamilierådgivningen som et forhold, der bidrager til at inklusionen lykkes. Samtidig påpeges problemer i dette samarbejde som årsag til at inklusionen af børnene ikke er tilfredsstillende.

Tekstboks 7 peger overordnet på følgende forhold, der har betydning for, hvorvidt inklusionen af børn med autisme lykkes. Disse forhold, som uddybes på de følgende sider, indgår ligeledes i internationale retningslinjer for arbejdet med autisme.

- Samarbejde i netværket omkring barnet
- Pædagogiske ressourcer og pædagogiske kompetencer
- Pædagogiske miljøer, der tilgodeser børn med autisme

Samarbejde i netværket omkring barnet

"[Inklusionen lykkes] når vi arbejder sammen om at lykkes, på tværs af dagtilbud og hjem og inddrager relevante aktører i forhold til indsatsen" (dagtilbudsleder).

Dagtilbudsledere og psykologers besvarelser viser overordnet, at for at inklusionsarbejdet for børn med autisme og autismealignede udfordringer skal lykkes, er det vigtigt, at de personer, der er omkring det enkelte barn, samarbejder og kommunikerer. Det er i tråd med internationale retningslinjer, som viser, at en af de vigtigste faktorer i arbejdet med børn, som er diagnosticeret med autisme, er et velfungerende samarbejde i netværket omkring barnet (Socialstyrelsen, 2014).

I tekstboks 7 i bilagsmaterialet ses, at nogle respondenter oplever, at samarbejdet fungerer, mens andre oplever udfordringer i samarbejdet. Tekstboks 8 og tekstboks 9 i bilagsmaterialet giver eksempler på dagtilbudsledere og psykologers kommentarer til samarbejdet i netværket omkring barnet. Når samarbejdet lykkes hæfter respondenterne sig ved, at der er et tæt og kontinuerligt samarbejde, hvor fælles handleplaner og systematisk opfølgning på disse bidrager til, at der er sammenhæng og tydelig struktur i barnets liv. Dette er i tråd med forskning, som generelt understreger, at skriftlig dokumentation af indsatsen, er vigtig for at indsatsen lykkes. Fælles handleplaner for barnet er således et vigtigt redskab i inklusionsarbejdet.

I tekstboks 9 i bilagsmaterialet ses, at dagtilbudsledere og psykologer oplever udfordringer dels i samarbejdet mellem dagtilbud og forældre, og dels i samarbejdet mellem dagtilbud, Tværgående Enhed for Læring og Børnefamilierådgivningen. I evalueringens sidste afsnit fremgår forslag til, hvordan samarbejde med forældrene kan forbedres.

Respondenterne har desuden svaret på, hvorvidt de vurderer, at dagtilbuddene får tilstrækkelig sparring og hjælp fra Tværgående Enhed for Læring. I tråd med kommentarerne fra tekstboks 8 og 9 har de fleste svaret, at dette sker i høj grad eller i meget høj grad. Der er dog fem dagtilbudsledere og tre af psykologerne, der mener at dette kun sker i nogen eller i lav grad. Svarfordelingen fremgår af figur 3 i bilagsmaterialet.

Overordnet kan det i overensstemmelse med internationale retningslinjer konkluderes, at samarbejdet mellem dagtilbud, forældre og fagfolk opleves som et vigtigt forhold for at lykkes med inklusionen af børn med autisme. Nogle dagtilbudsledere oplever, at dette samarbejde lykkes, men i tekstboks 9 fremgår, at flere også peger udfordringer i samarbejdet.

Pædagogiske ressourcer og pædagogiske kompetencer

"Vi lykkes ikke til fulde med at inkludere børn med autisme eller autisme lignende symptomer i det daglige pædagogiske arbejde. Det er en kæmpe opgave at udføre, og vi oplever ikke at ressourcer, muligheder og pædagogiske redskaber i daginstitutionen står mål med at kunne løfte den opgave på en effektiv måde" (dagtilbudsleder).

I tekstboks 7 i bilagsmaterialet ses at blandt forhold der bevirker, at inklusionen af børn med autisme eller autismealignende udfordringer ikke lykkes, nævner knap halvdelen af respondenterne personaleresourcer og personaleudskiftning, og knap en tredjedel af respondenterne nævner manglende specialpædagogiske kompetencer eller viden.

Konkret påpeger respondenterne:

- At børn med autisme eller autismealignende udfordringer har behov for meget voksenguidning, gentagelser og nærvær, hvilket kræver pædagogiske ressourcer.
- At ressourceudfordringen opstår ved udskiftning i personalegruppen eller ved indsættelse af vikar, hvilket skaber en atypisk hverdag for børnene. En dagtilbudsleder oplever hovedsageligt denne udfordring i ydertimerne, hvor der er mindre personale i daginstitutionerne.
- At det pædagogiske personale ikke har tilstrækkelig specialviden eller kompetencer til arbejdet med børn med autisme. For eksempel nævner en dagtilbudsleder, at *"manglende specialviden af og til får personalet til at forsøge sig frem med svingende kvalitet"*.

Pædagogiske miljøer, der tilgodeser børn med autisme

"Den mindre børnegruppe er vigtig for, at der er tilstrækkelig ro om barnet, så barnet har overskud til at blive nysgerrig på det, der sker omkring det. For her sker der læring og i det bliver inklusionsindsatsen sat i spil" (dagtilbudsleder).

Mange af respondenterne påpeger, at børn med autisme eller autismealignende udfordringer har behov for at kunne tage en pause fra hverdagen i daginstitutionernes store børnemiljøer. I tekstboks 7 i bilagsmaterialet ses for det første, at nogle respondenter nævner mindre grupper eller skærmede miljøer som forhold der bidrager til, at inklusionen af børn med autisme lykkes. Desuden ses, at store rum og forstyrrelser samt mange børn i dagtilbuddet nævnes som årsager til, at inklusionen ikke lykkes. Det opleves som en vigtig faktor i inklusionsarbejdet, at der udvikles pædagogiske miljøer, der tilgodeser børn med autisme og autismealignende udfordringer, og giver dem mulighed for at tage en pause fra hverdagens mange indtryk.

Dagtilbuddene i Horsens Kommune har løst dette behov for pauser fra hverdagen forskelligt. I spørgeskemaet blev respondenterne spurgt til, hvorvidt de har indrettet pædagogiske miljøer, der tilgodeser børn med autisme eller autismealignende udfordringer. 15 ud af de 19 dagtilbudsledere har svaret, at dette er tilfældet. I tekstboks 5 fremgår hvordan disse pædagogiske miljøer kan udformes. Nogle dagtilbud har indrettet små rum eller områder, hvor børnene kan finde ro, mens andre dagtilbud har forskellige redskaber – eksempelvis hørebøffer – som kan give børnene en pause fra uroen omkring dem. I tråd med strategi for inkluderende læringsfællesskaber finder evalueringen således, at det er praksis i de fleste dagtilbud at arbejde med fleksible pædagogiske miljøer, der er organiseret på baggrund af de enkelte børns behov.

Tekstboks 5: Eksempler på, hvordan pædagogiske miljøer, der tilgodeser blandt andet børn med autisme, konkret er udformet

- Mindre børnegrupper: Syv dagtilbudsledere nævner, at de opdeler børnene i mindre børnegrupper eller legegrupper. Det kan enten være hele dagen eller i perioder af dagen.
- Mindre rum: Seks af dagtilbudslederne nævner, at de har små rum, hvor børnene kan tage en pause, eller hvor børnene kan lege i mindre grupper.
- Mindre, skærmede områder: Seks dagtilbudsledere nævner, at de har indrettet "små miljøer" med rum til fordybelse eller stilleområder.
- Pausematerialer: Tre dagtilbudsledere nævner, at de har redskaber, som børnene kan bruge, når de har behov for en pause. Det kan for eksempel være hørebøffer eller en pausekuffert, som kan tages med rundt i daginstitutionen.
- Guidende voksen: Desuden hæfter fire psykologer sig ved, at disse pædagogiske miljøer også bør indeholde guidende voksne.

I Budgetaftalen 2017 ønskede forligspartierne en vurdering af, hvorvidt der er behov for at etablere mindre, skærmede miljøer til særligt sårbare børn, så de ikke isoleres i store institutionsmiljøer. På baggrund af denne evaluering kan det konkluderes, at indretningen af pædagogiske miljøer, der tilgodeser blandt andet børn med autisme, opleves som en positiv faktor for børnenes dagligdag i dagtilbuddet. Det er dog væsentligt, at disse pædagogiske miljøer forstås mere bredt end blot specifikke lokaler, hvor børnene skærmes fra det øvrige fællesskab.

Dagtilbudsledere og psykologer har peget på en række forhold, som bør tænkes ind i organiseringen af pædagogiske miljøer, der skal tilgodeses børn med autisme eller autismealignende udfordringer. Det påpeges at disse miljøer:

- Skal give børnene en pause fra fællesskabet fremfor at være et permanent opholdssted.
- Skal give mulighed for at børn med autisme kan være i et alment dagtilbud.
- Skal være den pædagogiske praksis for alle børn og ikke kun børn med autisme eller autismealignende udfordringer.
- Kræver at personalet har de rette kompetencer og ressourcer.

Nogle respondenter har givet udtryk for, at inklusionsindsatsen kan forbedres, hvis der etableres mindre grupper i almenområdet dagtilbud. Det påpeges samtidigt, at de fleste børn ikke vil have fordel af at være indskrevet i en institution, der er afkoblet det lokale miljø.

Afslutningsvist skal det nævnes, at når der i Horsens Kommune bygges nye daginstitutioner, så inddrages pædagogik som et hensyn i indretningen sammen med kapacitet, arbejdsmiljø og indeklima. Indretningen af pædagogiske miljøer, der blandt andet tilgodeser børn med

autisme, er et eksempel på, hvordan pædagogik konkret bliver et hensyn i indretningen af nye daginstitutioner.

Forbedring af inklusionsarbejdet for børn med autisme

Dagtilbudsledere og psykologer har afslutningsvist haft mulighed for at give forslag til, hvordan inklusionen af børn med autisme i dagtilbuddene kan forbedres. Der er for det første givet forslag, som kan igangsættes forholdsvist hurtigt. Disse indsatser omhandler dels samarbejdet mellem aktørerne omkring barnet og dels opbygning af pædagogernes viden om autisme. Disse indsatser relaterer sig således i høj grad til de udfordringer, som blev identificeret i foregående afsnit.

De foreslåede indsatser, der kan igangsættes forholdsvist hurtigt er:

- En bedre systematik i arbejdet med børn med autisme eller autismealignende udfordringer.
- Pædagoger skal have mere specialviden om børn med autisme.
- Bedre koordinering af samarbejdet mellem dagtilbud og hjem.
- Forældre til børn med autisme skal tilbydes uddannelse og rådgivning.
- Tættere samarbejde mellem dagtilbud og fagfolk og hurtigere igangsætning af tiltag.
- Sparring mellem dagtilbud.

Derudover er der givet en række forslag, som vil kræver større omlægninger, før de kan igangsættes. Disse er:

- Flere ressourcer for at muliggøre et fokuseret samvær med en pædagog samt etablering af mindre børnegrupper.
- Etablering af skærmede miljøer og mindre grupper i almenområdets daginstitutioner.
- Overvejelser om at etablere et alternativ til almenområdet og Spiren, til de børn, som er meget udfordret, men ikke udfordrede nok til at være visiteret til Spiren.

Tekstboks 10 i bilagsmaterialet præsenterer nogle af de kommentarer, som dagtilbudsledere og psykologer har givet som begrundelse for ovenstående indsatser.

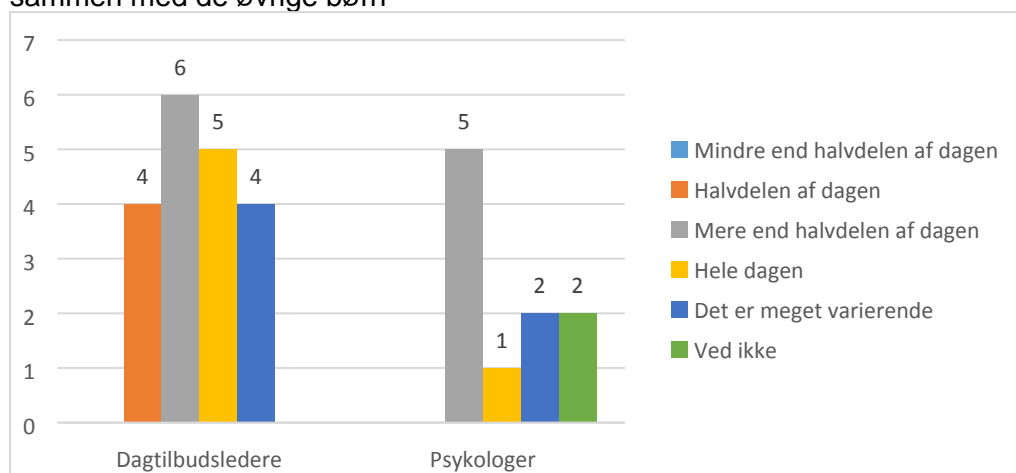
Referencer

Socialstyrelsen, 2014. *"Mennesker med autisme – Sociale indsatser der virker"*.

Bilag til Horsens Kommunes evaluering af inklusionsarbejdet i dagtilbuddene

Svarfordeling ved spørgeskemabesvarelsenerne

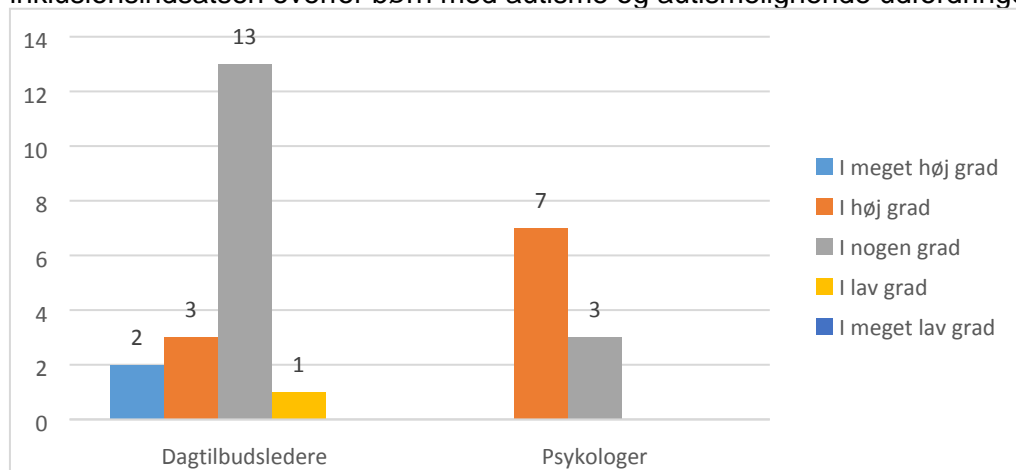
Figur 1: Dagtilbudsledere og psykologers vurdering af, hvor stor en del af en dag, børn med autisme og autismelignende udfordring gennemsnitligt deltager i dagtilbuddets dagligdag sammen med de øvrige børn

Kilde: Spørgeskemabesvarelse blandt dagtilbudsledere og psykologer fra Horsens Kommune

Note: Figuren viser respondenternes svar på spørgsmålet "Hvor stor en del af en dag vurderer du, at børn med autisme eller autismelignende udfordringer gennemsnitligt deltager i i den normale dagligdag i dit tilbud?" Tallene i søjlerne angiver antal dagtilbudsledere og psykologer. I alt har 19 dagtilbudsledere og 10 psykologer besvaret spørgsmålene.

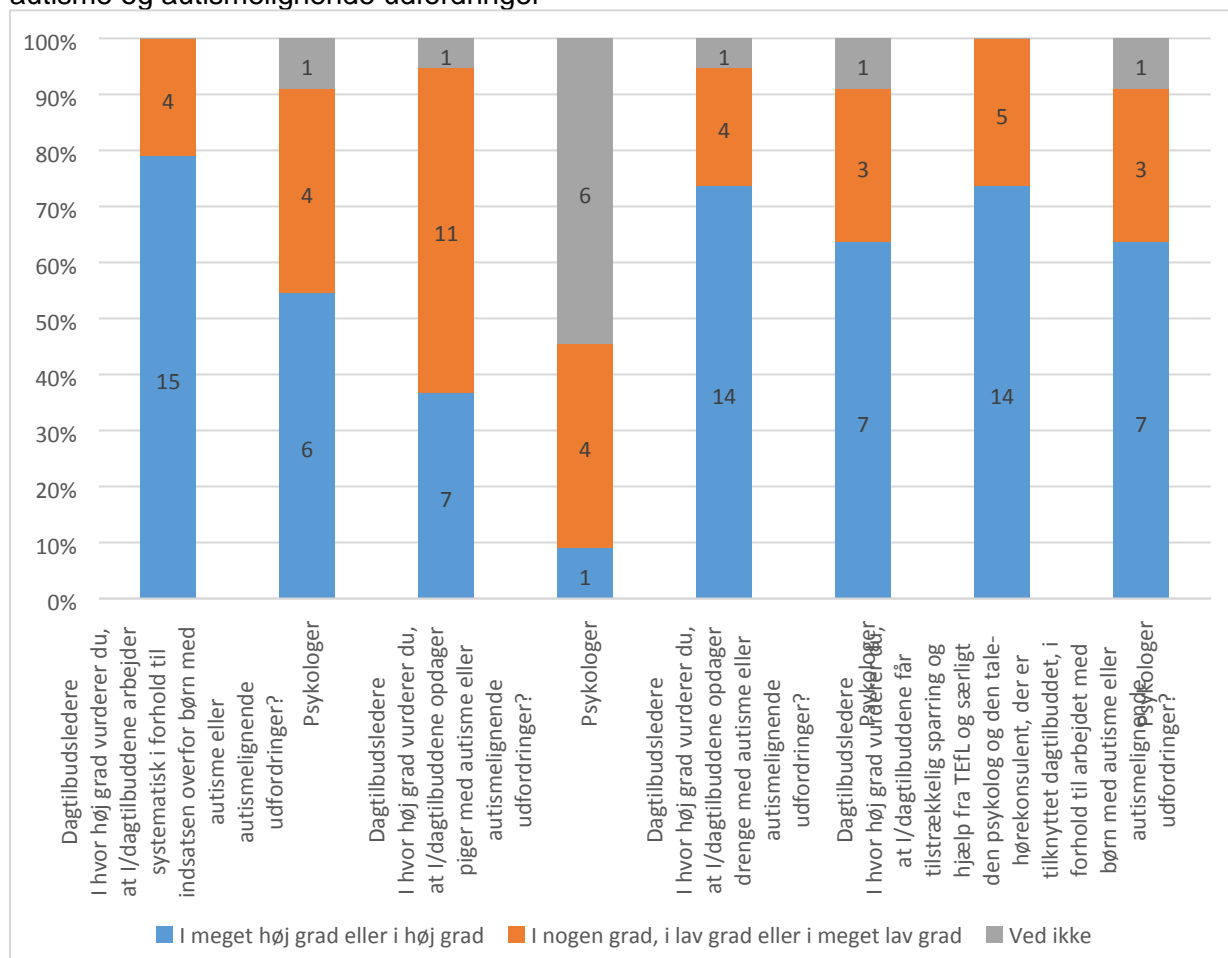
Figur 2: Dagtilbudsledere og psykologers vurdering af, om dagtilbuddene lykkes med inklusionsindsatsen overfor børn med autisme og autismelignende udfordringer

Kilde: Spørgeskemabesvarelse blandt dagtilbudsledere og psykologer fra Horsens Kommune

Note: Figuren viser svarfordelingen på spørgsmålet "I hvor høj grad vurderer du, at i i dit dagtilbud lykkes med inklusionsindsatsen overfor børn med autisme og autismelignende udfordringer?" Tallene i søjlerne angiver antal dagtilbudsledere og psykologer. I alt har 19 dagtilbudsledere og 10 psykologer besvaret spørgsmålene.

Figur 3: Dagtilbudsledere og psykologers vurdering af inklusionsindsatsen overfor børn med autisme og autismslignende udfordringer

Kilde: Spørgeskemabesvarelse blandt dagtilbudsledere og psykologer fra Horsens Kommune

Note: Figuren viser svarfordelingen som andel af hhv. dagtilbudsledere og psykologer. Tallene i søjlerne angiver antal dagtilbudsledere og psykologer. I alt har 19 dagtilbudsledere og 11 psykologer besvaret spørgsmålene.

Børnenes deltagelse i dagtilbuddets dagligdag

Tekstboks 6: Eksempler på kommentarer til, at børn med autisme deltager i en forholdsvist stor del af dagtilbuddets dagligdag

Følgende citater påpeger, at dagtilbuddene arbejder med inkluderende læringsfællesskaber, hvor aktiviteter og dagligdagen organiseres så alle børn føler sig som betydningsfulde deltagere af fællesskabet:

- "Der kan selvfølgelig være brug for pauser og minimering af sansestimuli. Vi har stor opmærksomhed på, at det enkelte barn skal opleve sig inkluderet i fællesskabet, derfor deltager de lidt mere sårbare børn også i diverse aktiviteter. Vi prøver at tilrettelægge dagligdagen og diverse aktiviteter således at alle børn i videste mulig omfang oplever sig inkluderet og vigtige for fællesskabet" (dagtilbudsleder).
- "Indsatsen målrettes efter at børn med autisme kan deltage i dagligdagen" (psykolog).

Følgende citater påpeger, at det er meget varierende, hvor meget det enkelte barn deltager i dagtilbuddets aktiviteter:

- "Det afhænger meget af barnets "tilstand" den pågældende dag, eller af graden af krav" (dagtilbudsleder).
- "Det er meget forskelligt og er også meget forskelligt i forhold til børnenes dagsform, hvad de kan holde til" (dagtilbudsleder).
- "Generelt oplever jeg, at børnene er med til spising, sovning, legeplads og lignende. Der hvor det kan være svært er ture, samling og større sammenhænge som teater eller lignende." (psykolog).

Følgende citater påpeger, at ressourcemæssige overvejelser har betydning for hvorvidt børn med autisme eller autismealignende udfordringer deltager:

- "Når vi bruger lidt for mange penge og vurderer, at det er det der skal til, så kan vi i nogle af husene lave tilbud som gør, at børnene er meget med, hvilket jeg tænker halvdelen af dagen er" (dagtilbudsleder).
- Når børnene deltager i dagligdagen "mere end halvdelen af dagen" er det "oftest praktiske grunde. Børnene kunne godt have gavn af mere fokuseret pædagogisk indsats end de får" (dagtilbudsleder).

Når inklusionen lykkes – og når inklusionen ikke lykkes

Tekstboks 7: Overblik over forhold der har betydning for, hvorvidt inklusionen af børn med autisme eller autisnelignende udfordringer lykkes

Under følgende forhold vurderer dagtilbudsledere og psykologer, at inklusionsarbejdet lykkes:

Samarbejde og sparring med Spiren, Tværgående Enhed for Læring eller Børnefamilierådgivningen (63 %)

Godt samarbejde med forældre og andre i barnets netværk (53 %)
Systematisk, pædagogisk indsats, hvor pædagogerne kender barnets handleplan og øvrig praksis (43 %)

Klar struktur, visualisering og forberedelse (40 %)

Mindre grupper eller skærmede miljøer (23 %)

Pædagog giver individuel støtte til et barn (17 %)

Opkvalificering af medarbejdere og pædagogisk sparring (17 %)

Under følgende forhold vurderer dagtilbudsledere og psykologer, at inklusionsarbejdet *ikke* lykkes:

Få personaleressourcer og personaleudskiftning (40 %)

Store rum og forstyrrelser (27 %)

Mangler specialpædagogiske kompetencer eller viden (27 %)

Udfordringer i samarbejdet mellem dagtilbud og forældre (27 %)

Mange børn i dagtilbuddet (23 %)

Udfordringer i samarbejdet mellem dagtilbud og eksempelvis Tværgående Enhed for

Læring eller Børnefamilierådgivningen (23 %)

Ukonkrete handleplaner og arbejdsgange (7 %)

Barnets udfordringer er for store (7 %)

Lang ventetid på udredning og opfølgende støtte (7 %)

Udfordringer ved overgang til børnehave eller til skole (7 %)

Listen er lavet på baggrund af dagtilbudsledere og psykologers svar på spørgsmålet: "I hvilke tilfælde eller under hvilke forhold vurderer du, at I lykkes/ikke lykkes med inklusionsindsatsen for børn med autisme eller autisnelignende udfordringer? Er der nogle bestemte tiltag eller bestemte forhold (for eksempel omkring organisering, koordinering, rammesætning, strukturering eller samarbejde med eksempelvis forældre, BFR eller Tværgående Enhed for Læring), der virker særlig godt/der har vist sig ikke at virke?"

Forholdene er listet, så dem der er nævnt af flest respondenter står øverst, og med størst skrifttype. Tallene i parentes angiver, hvor stor en andel af respondenterne, der har påpeget det pågældende forhold. 19 dagtilbudsledere og 11 psykologer har besvaret spørgsmålet.

Vurdering af samarbejdet i netværket omkring barnet

Tekstboks 8: Succesfuldt samarbejde i netværket omkring barnet

Følgende citatet påpeger, at tæt og systematisk sparring og samarbejde bidrager til inklusionen af børn med autisme eller autismlignende udfordringer:

- "[Inklusionen lykkes] ved et tæt og koordineret samarbejde med forældre, børnehaven, Børne- og Ungdomspsykiatrisk Center, Tværgående Enhed for Læring og børnefamilieafdelingen samt evt. sparringspartner fra videnscenter Spiren. Jævnlig møder (minimum hvert halve år) med status og med mulighed for justeringer i indsatser afhængigt af barnets og familiens aktuelle behov" (psykolog).
- "Vi har et godt samarbejde med Tværgående Enhed for Læring og Spiren og det der ligeledes virker er observation og faglig sparring, samt tydelige mål hjemme og i institutionen og systematisk opfølgning på indsatserne" (dagtilbudsleder).

Følgende citatet påpeger, at fælles handleplaner på tværs af aktører bidrager til inklusionen af børn med autisme eller autismlignende udfordringer:

- "Vi er gode til at lave konkrete handleplaner, der kan bruges i praksis, og følger op på dem. Alle ved, hvor vi skal hen med det enkelte barn. Vi kan med sparring fra Tværgående Enhed for Læring arbejde målrettet efter handleplaner og løbende evaluere og justere dem i forhold til det enkelte barn" (dagtilbudsleder).
- "Samarbejdet med forældre og Tværgående Enhed for Læring, arbejds møder og fælles handleplaner skaber sammenhæng i barnets liv og giver mulighed for justering af praksis" (dagtilbudsleder).
- "[Inklusionen lykkes] når børnehaven lykkes med at få udarbejdet en konkret og enkel handleplan med tiltag, som alle voksne omkring barnet efterlever - dvs. udmønter loyalt og ansvarsfuldt i praksis" (psykolog).

Tekstboks 9: Udfordringer i samarbejdet i netværket omkring barnet

Følgende citatet påpeger udfordringer i samarbejdet med børnenes forældre:

- "Inklusionsindsatsen lykkedes sjældent, hvis der ikke er forældreinvolvering" (dagtilbudsleder).
- "Det kan være svært at lave klare realistiske aftaler med forældre. Dette er både i forhold til forældrenes og vores handlemuligheder" (dagtilbudsleder).
- "Ofte oplever jeg, at forældrene også er udfordrede og har brug for meget hjælp og støtte, og så er opgaven alene hos os" (dagtilbudsleder).
- "Forældre har nogle gange lignende udfordringer og kan selv være lidt rigide og fastlåste i deres syn på samarbejdet omkring barnet. Forældresamarbejdet kræver ekstra tid, ro og overskud, som der ikke altid er tid til i en travl hverdag" (psykolog).
- "Hvis kommunikationen og samarbejdet mellem børnehaven og forældre ikke er hyppig og foregår konstruktivt, er det svært at koordinere indsatsen, så det kommer barnet til gode" (psykolog).

Følgende citatet påpeger udfordringer i samarbejdet med Tværgående Enhed for Læring eller Børnefamilierådgivningen:

- "Ventetider i forhold til udredning opfølgning m.m. kan i perioder efterlade medarbejderne magtesløse og barnet i et vacuum" (dagtilbudsleder).
- "Vi benytter os af sparring med psykolog og Tværgående Enhed for Læring, men vi er grundlæggende udfordret på grundtanken om, at konteksten skal ændres så det enkelte barn med særlige behov kan inkluderes. Det er bare ikke altid muligt" (dagtilbudsleder).
- "Også hvis der er uenigheder mellem Tværgående Enhed for Læring og dagtilbuddet. Det kan skabe frustrationer hos begge parter. Igen hvis der er manglende kontrahering og rolleklarhed" (psykolog).

Forslag til indsatser, der kan forbedre inklusionsarbejdet i forhold til børn med autisme

Tekstboks 10: Eksempler på dagtilbudsledere og psykologers forslag til indsatser, der kan forbedre inklusionsarbejdet for børn med autisme og autisnelignende udfordringer

Bedre systematik i arbejdet med børn med autisme eller autisnelignende udfordringer

- "Mere fokus på pædagogisk praksis, hjælp til personalet i forhold til at få lavet nogle konkrete og realistiske handleplaner, og hjælp i forhold til at få evalueret på dem. Hvad skal der arbejdes med, delmål, mål, etc. Rolleklarhed, hvem gør hvad etc. De har brug for hjælp "ude på gulvet"" (psykolog).

Pædagoger skal have mere specialviden om børn med autisme

- "Opkvalificering af det pædagogiske personale. I mine øjne kræver det viden om, samt forståelse for barnets udfordringer, hvis vi skal kunne møde og støtte barnet samt sikre udvikling og trivsel for barnet i dagtilbuddet" (dagtilbudsleder).
- "Temadage for pædagoger om den pædagogiske opgave" (dagtilbudsleder).
- "Kontinuerligt efteruddannelse og sparring" (dagtilbudsleder).
- "Sparring fra Jette Fossbakken [ansat i Spiren] er fantastisk. Kan man måske udvide dette, så der på en eller anden måde kan komme noget "mesterlære" ind over det og man i endnu større grad kan få "eksperter" til at være med på stuen i en periode og hjælpe personalet med at finde de gode løsninger?" (psykolog).
- "Et kort e-læringsforløb for personalet i dagtilbud. For eksempel en prezi-præsentation som de forskellige teams/PLF'er kan se sammen og gennemgå, alternativt på et fælles personalemøde i det pågældende dagtilbud. Prezien skal indeholde 3-4 spørgsmål som skal besvares skriftligt til lederen af det pågældende dagtilbud" (psykolog).

Bedre koordinering af samarbejdet mellem dagtilbud og hjem

- "Bedre koordinering af indsats i dagtilbud og hjem. Væsentlig for at undgå at professionelle kommer til at trække i hver sin retning" (psykolog).

Forældre til børn med autisme skal tilbydes uddannelse og rådgivning omkring autisme

- "At der i kommunen satses på en systematisk forældreuddannelse indenfor autisme, eksempelvis Early bird kurser for forældre" (dagtilbudsleder).
- "Rådgivning til forældrene - hurtigere - især i de tilfælde, hvor det ikke ligger lige for, at der er tale om noget "autisnelignede" (dagtilbudsleder).
- "[...] Herunder for eksempel opfølgning på konferencer med forældrene - nogle gange er det min oplevelse, at vi på konferencer kommer til at snakke hen over forældrene, der nogle gange også er følelsesmæssigt påvirket under konferencen" (dagtilbudsleder).

Tættere samarbejde mellem dagtilbud og fagfolk og hurtigere igangsætning af tiltag

- "Et langt tættere samarbejde med BFR - hvor indsatserne i langt højere grad supplerede hinanden. At der var BFR medarbejdere tilknyttet det enkelte dagtilbud - mulighed for åben rådgivning og for eksempel forskellige individuelle terapiforløb" (dagtilbudsleder).
- "Hurtig arbejdsgang ved tiltag efter konferencer. Ikke overbookede kalendere hos dem, der skal understøtte os" (dagtilbudsleder).
- "Jeg hører at sparring fra Spiren er meget anvendeligt i praksis for dagtilbud generelt og Spiren får mange positive omtaler i den sammenhæng" (psykolog).

Sparring mellem dagtilbud

- "En "materialebank" hvor man kan se forskelligt anvendeligt materiale, nemt kopiere fra og låne fra" (psykolog).
- "Sparringsgrupper hvor pædagoger fra forskellige dagtilbud mødes, drøfter og bliver inspirerede af hinandens måder at arbejde på - evt. også besøg eller observationer i hinandens dagtilbud" (psykolog).

Tekstboks 10 (fortsat): Eksempler på dagtilbudsledere og psykologers forslag til indsatser, der kan forbedre inklusionsarbejdet for børn med autisme og autisnelignende udfordringer

Flere ressourcer for at muliggøre et fokuseret samvær med en pædagog samt etablering af mindre børnegrupper.

- "Jeg oplever ofte, at børnene kræver meget voksenguidning og støtte. Så flere voksne eller optimalt mindre grupper" (dagtilbudsleder).
- "Flere ressourcer i forhold til at kunne skabe mulighed for langt flere individuelle- og mindre gruppeforløb i daginstitutionen" (dagtilbudsleder).
- "Bedre mulighed for hurtigt at sætte ekstra ressourcer af omkring enkelte børn" (dagtilbudsleder).
- "Flere pædagoger - da det kræver en-til-en at få børn med en halvsvær/svær autisme til at være så meget i trivsel, at barnet kan begynde at udvikle sig. De ekstra hænder skal bruges til konstant guidning, at være foran og forberede, skærme mod for mange indtryk, og arbejde målrettet med de udvalgte indsatsområder så som sprog, motorik og kontakt - hvilket i starten sker alene med en voksen" (psykolog).

Etablering af skærmede miljøer og mindre grupper i almenområdets daginstitutioner.

- "Der er brug for rammer, hvor der er mulighed for at barnet kan trække sig/holde pauser/undgå overstimulering/udfordres tilpas" (dagtilbudsleder).
- "Der vil være børn, der kan profitere af oftere at kunne være i mindre fællesskaber - i et almindeligt dagtilbud" (dagtilbudsleder).
- "Mulighed for mindre/rolige fysiske rammer. Det kan være udfordrende at give disse børn den nødvendige ro på en stue med 20 andre børn, og en del af institutionerne er vel fyldte, så det er svært at finde områder med ro hvor de voksne kan "gå fra" med børnene" (psykolog).

Overvejelser om at etablere et alternativ til almenområdet og Spiren, til de børn, som er meget udfordret, men ikke udfordrede nok til at være indmeldt i Spiren

- "Jeg kan indimellem være i tvivl om, om vi er for ambitiøse på dagtilbud i forhold til at inkludere "autismebørnene", så det dermed går for meget ud over den indsats de øvrige børn har brug for" (dagtilbudsleder).
- "Vi har måske brug for et alternativ, der fortsat er lokal forankret. Det er sundt for alle børn at opleve, at vi er forskellige. Men ikke ok at de oplever at få verbale og fysiske slag" (dagtilbudsleder).
- "Nogle gange (om end meget få gange) ser vi børn, som ikke trivedes i et almindeligt dagtilbud. Her bør etableres et alternativt tilbud" (dagtilbudsleder).
- "Muligheden for et specialiseret tilbud, med meget tæt samarbejde med en almen daginstitution (gerne samme matrikel). Her skulle der dagligt være fokus på, at børnene med autisme deltager i det almene i de aktiviteter i løbet af dagen, hvor det giver mening, og der er læringsmuligheder for barnet. Hvis det er svært at inkludere barnet i dag, er der kun "Spiren", som er et højt specialiseret tilbud for børn, der i meget høj grad er udfordret på deres udvikling" (psykolog).